

Позбавлення та обмеження прав споживачів

Deprivation and limitation of consumer's rights

Людмила Микитенко

Ключові слова:

споживач, права споживачів, захист прав, судовий збір, захист прав споживачів.

Key words:

consumer, consumer rights, protection of rights, court fees, consumer protection.

Захист споживчих прав – це складова захисту прав людини. У державах із розвинутою економікою споживач здійснює керівну функцію на споживчому ринку. Це можливо лише за активної життєвої позиції кожного громадянина країни та підтримки з боку держави.

Здійснення в Україні соціально-економічних та політичних перетворень зумовлює необхідність підвищення ефективності захисту прав громадян і забезпечення реалізації передбаченого у ст. 42 Конституції України обов'язку держави захищати права громадян як споживачів.¹

Проблема захисту прав споживачів уже давно отримала міжнародне значення, тому актуальність її теоретичного дослідження навряд чи може викликати сумнів. У світовій практиці вироблений цілий комплекс основоположних прав споживачів, до яких належать права на отримання якісної й безпечної продукції (робіт, послуг), право на освіту, інформацію, на повне відшкодування заподіяної шкоди, на судовий захист, право на об'єднання в громадські організації та ін.²

Захист прав споживачів завжди знаходився в центрі європейської політики. У 1975 р. в окремих країнах – членах ЄС розпочався процес гармонізації законодавства в цьому напрямку, що було закріплено в Амстердамському договорі. У ст. 3 «Покращення захисту прав споживачів» це формулюється як основна задача Співтовариства, а в ст. 153 Договору регламентуються деталі.

Керівні принципи захисту прав споживачів, які були ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН як резолюція № 39/248 від 9 квітня 1985 р.,³ започаткували новий етап розвитку споживчих прав. Права споживачів набули міжнародного визнання й певної врегульованості, стали основою для розробки національного законодавства розвиненими країнами й країнами, що розвиваються.

Документ було прийнято з метою сприяння всім країнам у встановленні або подальшому забезпеченні відповідного захисту прав споживачів, а також для створення незалежних груп споживачів у країнах, що розвиваються. Держави – члени ООН зобов'язалися проводити активну політику захисту прав споживачів з урахуванням методології цього документа, визначаючи при цьому власні першочергові завдання в цій сфері.

Нормотворча активність у сфері захисту прав споживачів протягом останніх років свідчить про важливість цього напрямку для суспільства. Прийняття в 2005 р. нової редакції Закону України «Про захист прав споживачів» ознаменувало тенденцію посилення законодавчих гарантій дотримання прав споживачів і їх захисту. Цей Закон є основним законодавчим актом, який дозволяє громадянам знати й відстоювати свої права як споживачів.⁴

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

² Микитенко Л.А. Правове значення захисту прав споживачів у системі розгляду проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю» / Л.А. Микитенко // Вісник господарського судочинства. 2011. № 6.- с.15-18.

³ Загальна декларація прав людини ООН (рос/укр) від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

⁴ Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-12. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

В Україні було започатковано створення нової правової системи, в якій чільне місце посіло законодавство про захист прав споживачів, що свідчить про появу нового правового регулювання, втіленого у створенні нового комплексного міжгалузевого правового інституту – споживчого права⁵.

Новий курс у державній споживчій політиці, адаптованій до вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу, втілюється у довгострокових державних цільових проектах, а саме: у Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів від 05 червня 2013 р. № 777-р.⁶

У п. 1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» визначено, що споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на захист своїх прав державою. Ст. 5 Закону України «Про захист прав споживачів» визначає, що держава забезпечує споживачам захист їхніх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їхніх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я й життєдіяльності.

Тому державне регулювання у сфері захисту прав споживачів – це впорядкована нормативно-правовими актами цілеспрямована діяльність уповноважених державних органів, їх посадових осіб та громадських організацій, що полягає у здійсненні комплексних заходів законодавчого, виконавчо-розпорядчого та контролюючого характеру, спрямованих на практичну реалізацію державної політики у сфері захисту прав споживачів, з метою задоволення повсякденних потреб споживачів.⁷

Інтереси держави в цьому питанні представляє спеціально уповноважений центральний орган у сфері захисту прав споживачів. З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління було прийнято постанову Кабінету міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади».⁸

Згідно з цією постановою в Україні було створено Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів шляхом реорганізації Державної ветеринарної та фітосанітарної служби й приєднання до нової служби Державної інспекції з питань захисту прав споживачів і Державної санітарно-епідеміологічної служби.

Якщо уважно придивитися до назви цього державного органу, то можна помітити, що дивним чином зникло концептуально важливе слово для споживачів: право! Чи зможе Держпродспоживзахист захищати споживачів без визнання їхніх основоположних прав? Права й свободи людини й громадянина є однією з найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових відносин. Кожній людині має бути забезпечена можливість користуватись основними правами й свободами. Держава зобов'язана гарантувати реальне здійснення цих прав і свобод усіма доступними їй засобами.

Правам і свободам людини й громадянина присвячені ст. ст. 21–64 розділу II Конституції України. Розміщення цього розділу після розділу «Загальні засади» перед розділами про органи державної влади підкреслює важливість цього питання й нове співвідношення людини й держави, що встановлюється ст. 3 Конституції України: людина визнається найвищою соціальною цінністю, а її права й свободи визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Положення Конституції України про права й свободи людини й громадянина повністю узгоджуються з відповідними положеннями ратифікованих Україною міжнародних правових актів: Загальної Декларації

⁵ Іваненко Л.М. Правове регулювання захисту прав споживачів : [навч. посіб.] / Л.М. Іваненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 16.

⁶ Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів : Концепція Кабінету Міністрів України від 05 червня 2013 р. № 777-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/777-2013-%D1%80>.

⁷ Микитенко Л.А. Правові проблеми захисту прав споживачів в Україні та шляхи їх реалізації / Л.А. Микитенко // Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів». 27–28 листопада 2015 р.. Paneuropska vysoká škola, Fakulta práva, Bratislava. – С. 20.

⁸ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>.

прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Європейської конвенції з прав людини (1950 р.).

Наголошуємо, що конституційні права, свободи й обов'язки людини й громадянина мають певні юридичні особливості: виникають не на основі загальних правовідносин, а безпосередньо з правовідносин, передбачених конституцією, виражають насамперед відносини громадянина й держави, не припиняються й не виникають раптово, а діють постійно; їх зміст і обсяг для всіх громадян однаковий, їх реальність забезпечується не стільки індивідуальними зусиллями окремого громадянина, скільки державним і суспільним ладом.

Видається, що при створенні Державної служби України з питань безпеки харчової продукції й захисту споживачів навмисно було прибрано вкрай важливе для реалізації захисту споживачів слово «право»!

Обмеження певного права, навіть тоді, коли воно відбувається згідно з національним законодавством, може бути визнано неправомірним, якщо визначені в законі підстави обмеження викладено таким чином, що це позбавляє особу можливості прогнозувати свою поведінку та передбачати її наслідки. У ситуації, коли законодавство позбавлене ознак прозорості й зрозумілості, надзвичайно важливим є забезпечення нормативної врегульованості нормотворчої діяльності, питань юридичної техніки, стандартів і принципів побудови нормативно-правових актів. Як зазначають науковці, запутаність та технічна неусталеність правової бази призводять до надмірного та невиправданого розширення меж судового розсуду, створюють підґрунтя для конкурентного правозастосування, провокують судову тяганину, чим фактично позбавляють особу права на доступ до суду та в цілому дискредитують усю систему правосуддя в державі.⁹

Зауважимо, що значення нормативних дефініцій у забезпеченні правової визначеності підкреслюється не тільки на рівні правових систем окремих держав, а й на рівні таких утворень, як Європейський Союз. Відповідно до п. п. 1 та 2 преамбули Міжінституційної угоди між Європейським парламентом, Радою ЄС та Комісією ЄС щодо загальних настанов, спрямованих на забезпечення якості проектування законодавства Співтовариства, затвердженої 22 грудня 1998 р. (1999/С 73/01), ясне, просте та чітке трактування законодавчих актів Співтовариства є необхідним, оскільки такі акти мають бути прозорими та зрозумілими для громадськості й учасників економічних відносин. Це також є передумовою для належної імплементації та однакового застосування актів законодавства Співтовариства в державах – членах ЄС.

З огляду на вищезазначене вимагаємо, щоб до назви Державної служби з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів повернули слово «право», що вказуватиме на конституційно закріплені гарантії споживачів, а саме: на захист прав державою; на належну якість продукції та обслуговування; безпеку продукції; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію; відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону; звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; об'єднання в громадські організації.

Звертаємо увагу, що утиски прав споживачів із боку держави існують не лише в теоретичному аспекті. Так, 1 вересня 2015 р. набув чинності Закон України «Про судовий збір»¹⁰, зі ст. 5 якого виключено таку пільгову категорію, як споживачі (до 1 вересня 2015 р. споживачі, які зверталися до суду з позовами, пов'язаними з порушеннями їхніх прав, звільнялися від сплати судового збору). Проте в ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» зазначено, що споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням їхніх прав. Тобто, виходячи з трактування ст. 5 Закону України «Про судовий збір», вбачається, що споживачів позбавили права не сплачувати судовий збір за позовами, пов'язаними з порушенням їхніх прав, що ускладнює захист прав у суді для цієї незахищеної ланки населення.

Відзначимо, що окремі суди займають позицію, за якою Закон України «Про судовий збір» є спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює засади справляння судового збору, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору, а ст. 5 цього документа викладена в новій редакції вже після опублікування закону «Про захист прав споживачів».

⁹ Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/6669>.

¹⁰ Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2015 р. № 3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.

Верховний Суд України (далі – ВС України) із зазначеного питання не приймав постанов, які є обов'язковими для застосування згідно зі ст. 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України. В ухвалах, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ВС України зобов'язує споживачів сплачувати судовий збір, посилаючись на те, що зі змісту змін, внесених до ст. 5 Закону України «Про судовий збір», які прийняті пізніше, ніж Закон України «Про захист прав споживачів», випливає таке: з 1 вересня 2015 р. споживачі за позовами, пов'язаними з порушенням їхніх прав, не належать до суб'єктів, які звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх інстанціях, тому посилання заявників на положення Закону України «Про захист прав споживачів» не беруться до уваги.

Окрім того, Закон України «Про судовий збір» не містить виключного переліку пільг щодо сплати судового збору, тому при визначенні таких пільг слід керуватися також іншими нормативно-правовими актами. Таку позицію висловив пленум ВС України в п. 7 постанови «Про застосування судами законодавства про судові витрати в цивільних справах» від 17 жовтня 2014 р. №10¹¹.

Отже, після набуття чинності Законом України «Про захист прав споживачів», яким установлені відповідні права, окреслено механізми їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів (серед яких – право на звернення до суду, складовою забезпечення якого є звільнення споживача від сплати судового збору), незазначення споживачів у переліку осіб, які згідно зі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» мають пільги щодо сплати судового збору, не може свідчити про те, що ця категорія осіб такої пільги не має. Крім того, слід висловити думку про відсутність конкуренції між загальною та спеціальною нормами або нормою, прийнятою пізніше.

Якби новою редакцією Закону України «Про судовий збір» було прямо передбачено, що споживачі сплачують судовий збір, тоді б існувала колізія з нормою ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів». Проте в Законі України «Про судовий збір» термін «споживач» згадується лише один раз у «Прикінцевих та перехідних положеннях» у контексті заміни в ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» слів «державного мита» словами «судового збору». До того ж у ст. 22 Конституції України визначено, що при прийнятті нових актів або внесенні змін до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Анотація

Захист споживчих прав – це складова захисту прав людини. У державах із розвинутою економікою споживач здійснює керівну функцію на споживчому ринку. Це можливо лише за активної життєвої позиції кожного громадянина країни та підтримки з боку держави. Проте в Україні склалася така ситуація, що права споживачів обмежуються та утискаються. Це виявляється в прийнятті необґрунтованих нормативно-правових актів, які звужуть зміст та обсяг прав споживачів, зокрема, позбавляють пільг при сплаті судового збору (ст. 5 Закону України «Про судовий збір»). Окрім того, із назви спеціально уповноваженого органу з питань захисту прав споживачів (Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів), який покликаний захищати та відстоювати права споживачів, зникло вагоме для споживача слово «право», яке закріплене у ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів». У нашому дослідженні ми намагалися вивчити ці питання та запропонувати шляхи їх вирішення.

Summary

Consumer right protection is a component of human rights protection. In the countries with a developed economy a consumer carries on a leading function consumer market. This is only possible with the active life position of every citizen of the country and with the support from the side of the state. However in Ukraine there is the situation –the consumer rights are limited and infringed. Is caused by adoption of the unjustified regulatory – legal acts which restrict the content and scope of consumer rights in particular the deprivation of privileges

¹¹ Про застосування судами законодавства про судові витрати в цивільних справах : постанова Вищого спеціалізованого суду від 17 жовтня 2014 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14>.

in the court fee payment (Art. 5 Law of Ukraine "On Court fee"). In addition, the key most weighty and key word has disappeared from the name of the authorized body on consumer rights protection (State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection) which aims to protect and uphold the consumers rights – this word is «rights». In our study we tried to explore these issues and propose the ways of their solution.

Використана література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Микитенко Л.А. Правове значення захисту прав споживачів у системі розгляду проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю» / Л.А. Микитенко // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 6. – С.15–18.
3. Загальна декларація прав людини ООН (рос/укр) від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Іваненко Л.М. Правове регулювання захисту прав споживачів : [навч. посіб.] / Іваненко Л.М. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 258 с.
6. Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів : Концепція Кабінету Міністрів України від 05 червня 2013 р. № 777-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/777-2013-%D1%80>.
7. Микитенко Л.А. Правові проблеми захисту прав споживачів в Україні та шляхи їх реалізації / Л.А. Микитенко // Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів». 27–28 листопада 2015 р. Paneuropiska vysokola skola, Fakulta prava, Bratislava. – С. 20.
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>.
9. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/6669>.
10. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
11. Про застосування судами законодавства про судові витрати в цивільних справах : Постанова Вищого спеціалізованого суду від 17 жовтня 2014 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14>.

Людмила Микитенко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного
приватного, комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету